

ZUINIG ZIJN OP KEMPHANEN

Johan van Rhijn

Met wat geluk en/of wijsheid ziet men op een wandeling of een vaartochtje in april, mei of juni een groepje kempfanen in pracht-kleed. Zelden wordt er in zo'n groepje (of groep) rustig naar voedsel gezocht, meestal wordt er gerend, af en toe gejaagd of gevochten, soms pikken de dieren naar elkaar, en tussendoor wordt er ook nog wel eens een slakje, wormpje, of insectje naar binnen gewerkt. Vooral als er hennetjes in zo'n groepje zitten, neemt dat jagen en pikken tussen de mannetjes onderling enorm toe. Zo'n groepje beweegt zich soms tamelijk vrij door het terrein. De dieren zitten dan eens hier, daarna verplaatsen ze zich enkele tientallen meters, en dan opeens vliegen ze op en strijken een honderd meter verder weer neer. Als men een dag of wat later terugkeert naar dezelfde plaats is het niet zo waarschijnlijk dat er weer kempfanen worden waargenomen. Ook kan een groepje heel vast aan een bepaalde plaats gebonden zijn: een deel van de mannetjes verplaatst zich nauwelijks, zelfs niet als er hennetjes op enkele meters afstand zitten. Die mannetjes vliegen alleen weg als men erg dicht in de buurt komt. Als men daarna op een honderd meter afstand rustig blijft staan, keren er al gauw wat mannetjes op precies hetzelfde plekje terug. Als men na enkele dagen weer eens een kijkje komt nemen, zal men bijna zeker op dezelfde plek kempfanen zien; als men een jaar later nog eens komt, zitten ze er waarschijnlijk weer!

Zo'n plaats, waar traditioneel kempfanen zitten (ook wel bekend als baltsplaats, lek en hoantserid), wordt hier verder arena genoemd. Het is de moeite waard om, van een flinke afstand met een goede kijker, zo'n arena eens een poosje in de gaten te houden. Het eerste dat dan opvalt is dat die mannetjes er allemaal verschillend uitzien. Ze hebben

Vechtende kempfanen.

dan weliswaar allemaal een kraag om de nek en pluimen op de kop, maar daar blijft het dan bij, bijna al die kragen met pluimen zijn verschillend. Ze kunnen zwart zijn, wit, of verschillende tinten bruin: van heel licht beige via oranjeachtig en roodachtig tot erg donkerbruin. Ze kunnen gespikkeld zijn, heel fijn dwars gebandeerd tot heel grof gebandeerd, en ze kunnen grote vlekken bevatten of vegen die vanuit het centrum uitwaaien. Kraag en pluimen van hetzelfde dier kunnen dezelfde kleurcombinaties en patronen bevatten, maar ze kunnen ook volkomen verschillend zijn. Kortom, na een uurtje kijken, is het geen diffuus groepje meer op die arena, maar een stel herkenbare individuen: één met een rode kraag en zwarte pluimen, één met een zwart pak met fijne witte stipjes, één met een bruin pak met een brede zwarte dwarsbandering, dan ook nog één met een pikzwart pak, een spierwitte, en een witte met zwarte pluimen. Tegelijkertijd wordt het duidelijk dat er op die arena bepaalde spelregels gelden, bijvoorbeeld: die roodzwarte (RZ) zit altijd helemaal links, dan komt de zwarte met stippeltjes (ZS) met ervoor de gebandeerde bruine (BB), daar weer rechts van de pikzwarte (PZ), en helemaal rechts de witte met zwarte pluimen (WZ). Als men later naar de arena terugloopt kan men die vaste plekken van de hanen als kale plekken in de vegetatie zien (zie plattegrond). Dat spierwitte mannetje heeft eigenlijk geen vaste plaats, hij zit dan eens hier, dan eens daar, maar wel altijd dicht bij één van de andere vijf mannetjes, vaak zelfs er tegenaan.

Zijn relatie tot de andere mannetjes is een heel andere dan de relaties tussen de vijf mannetjes. De laatste handhaven onderling een zekere afstand, al is dat zelden erg veel meer dan een meter. Als één van de mannetjes wat dichterbij komt, dan gewoonlijk bij een ander komt, volgt er al gauw een gevechtje of een

uitval; alleen die spierwitte speelt het klaar om de andere mannetjes te benaderen zonder dat hem een veer wordt gekrenkt.

Dit was geen uitzonderlijke waarneming. Op bijna elke arena ziet men naast de mannetjes die hun eigen ministaatjes tegen elkaar verdedigen, ook mannetjes lopen die zonder vijandelijkheden bij de verschillende heersers op visite komen. Bijna altijd zijn dat licht gekleurde mannetjes, dikwijls zijn ze spierwit. De landeigenaren hebben wij *honkmannetjes* genoemd, hun ministaatjes: *honken*, en de niet vijandig behandelde honkloze honkbezoekers hebben we *satellietmannetjes* genoemd. Er komt tenslotte nog een categorie van mannetjes voor op de arena, namelijk de *randmannetjes*: mannetjes die geen honk hebben en wel worden aangevallen door de honkmannetjes.

Als men tijd heeft om die arena nog een aantal malen te bekijken, valt het op dat er weinig verandert in de bezetting van de honken. Honkmannetjes blijven meestal verscheidene weken op hetzelfde stekje zitten. Het kan voorkomen dat een randmannetje een honk is gaan verdedigen; het kan ook voorkomen dat een honkmannetje zijn honk heeft moeten prijsgeven aan een ander mannetje, en zelf de arena zo af en toe nog bezoekt als randmannetje.

Een randmannetje ziet men nooit bij een later bezoek als satellietman opereren, en een satellietman ziet men (als regel) nooit pogingen ondernemen om een honk te verdedigen. Dus een honkmannetje kan randman worden, en een randmannetje honkman, maar geen van beide kan ooit satellietman worden. Een satellietmannetje blijft z'n hele leven satellietman.

Hoe zit het nu met de wijfjes?

Hennen bezoeken de arena in wisselende aantallen. Vaak is er helemaal geen hen, soms is er éénkje of een paar, en een enkele keer

ziet men een hele troep (tientallen) tegelijk. Een hen wandelt meestal wat tussen de honkmannetjes door, blijft hier eens een keer staan, poetst haar verenkleed wat, lijkt opeens te schrikken van een plotseling bewegend mannetje, loopt dan snel wat verder, en blijft dan een poos op een ander plekje staan. Intussen staan of liggen de honkmannetjes met eventuele satellietmannetjes bewegingsloos op hun honk. Af en toe komen ze allemaal vrijwel gelijktijdig even in actie: de honkmannetjes stoten wat met hun snavels naar elkaar of ze draaien een rondje om de satelliet op hun honk, en de satellietmannetjes draaien zo een beetje mee. Daarna bevriest alles weer. De hen kan dan plotseling weer wegvliegen, maar ze kan ook wat langer blijven en dicht bij een mannetje blijven staan, en (tijdens zo'n korte activiteitsexplosie van de mannetjes) hurken en paren met dat mannetje.

Als een hen de keus heeft tussen honken met alleen honkmannetjes en honken met een honkman met een satelliet, is ze geneigd om voor die dubbel bezette honken te kiezen. Soms paart ze dan met de satelliet op dat honk op een moment dat de honkman net even een uitval doet naar een buur. Vaak zal de honkman echter proberen om (zodra er hennen op zijn honk zijn) de satelliet weg te pesten met pikken in de kraag en in de kop. Als de honkman dat namelijk niet doet, zal hij niet of nauwelijks in staat zijn om met een hen te paren. Eigenlijk profiteert een honkman in eerste instantie van een satelliet: de kans is groter dat hij bezocht wordt door hennen, maar in tweede instantie moet hij de satelliet kwijt: anders kan hij niet paren. Aan de andere kant zal de satelliet proberen om te blijven, omdat er op dat honk ook voor hem een kans is om te paren.

Tijdens mijn onderzoek ben ik er steeds meer van overtuigd geraakt dat er op onze

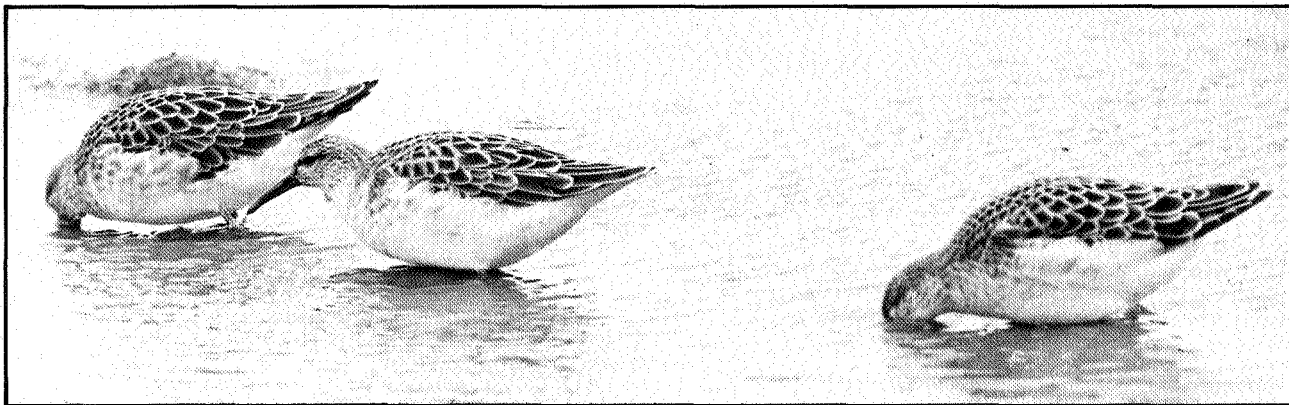
Nederlandse arena's heel wat hennetjes worden bevrucht, waarschijnlijk zelfs veel meer dan er in Nederland broeden. Op een arena die vrij intensief bestudeerd werd, zag ik gedurende één seizoen ongeveer 100 paringen, waarvan de helft in de vroege ochtend werden verricht. In dat seizoen had ik zo'n drie ochtenden per week in de schuiltent gezeten, en bovendien ongeveer een vijfde van het resterende deel van de dag (late ochtend, namiddag, en begin van de avond). Dat betekent, laten we niet al te ruim schatten, dat er 's ochtends zo'n honderd paringen werden verricht, en overdag nog eens zo'n tweehonderd, dus totaal driehonderd. Dat wil nog niet zeggen 300 hennen, want hennen paren dikwijls meerdere malen, soms wel vier maal tijdens één bezoek. Ruw geschat zal een hen per bezoek aan de arena gemiddeld twee maal paren. Die 300 paringen korresponderen dan met zo'n 150 bezoeken van parende hennen. Om er achter te komen hoeveel hennen er op die arena bevrucht werden, moeten we nog weten hoe vaak een hen een bezoek met één

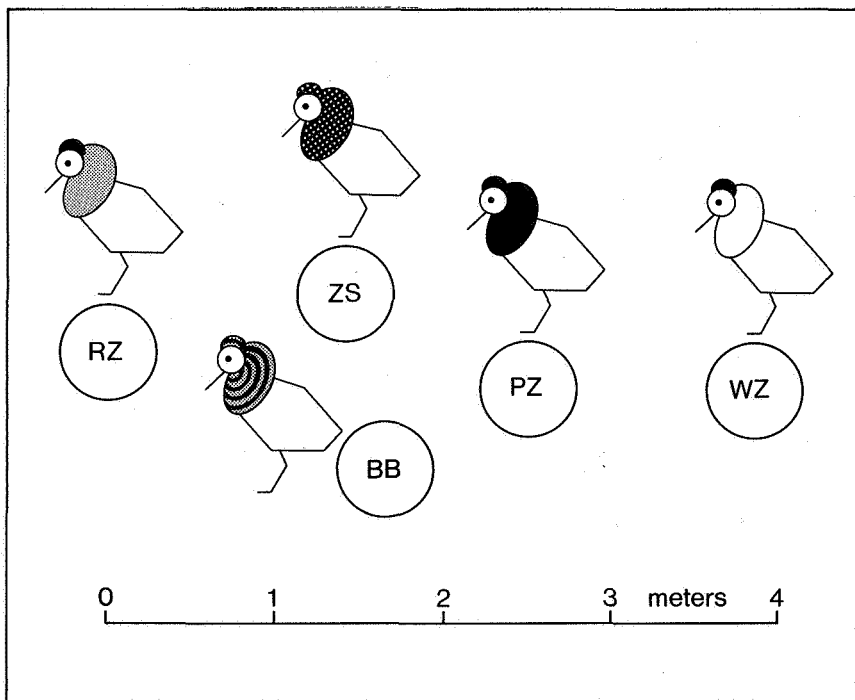
Voedsel zoekende kemphennen.

of meer paringen aan de arena brengt. Het is erg moeilijk om daar een nauwkeurig getal voor te geven omdat hennetjes niet goed individueel herkenbaar zijn. Van enkele opvallende hennetjes hebben we echter niet de indruk dat ze erg vaak op de arena zijn geweest; hun bezoeken leken zich af te spelen binnen een tamelijk kort tijdsbestek. Ik vermoed dat drie bezoeken met elk twee paringen per hen geen overschatting van de realiteit is. Dan zouden die driehonderd paringen in één seizoen overeenkomen met 50 bevruchte hennen. En dat op een arena met ongeveer tien mannetjes! Het is natuurlijk altijd nog mogelijk dat hennen op meerdere arena's paren. Dat heb ik niet na kunnen gaan (ze bezoeken in ieder geval wel meerdere arena's), maar toch lijkt het mij tamelijk waarschijnlijk (mede op grond van ervaringen in andere seizoenen en op andere arena's) dat er in Nederland meer hennen bevrucht worden dan dat er hanen op de arena's zitten.

Men kan zich afvragen waar al die hennen blijven. Erg veel nesten worden er in ieder geval niet gevonden. In het gebied rond de eerder genoemde arena en nog een andere

arena, ook met ongeveer tien mannetjes, ben ik aan het eind van het bewuste seizoen vijf alarmerende kemphanen (die dus ergens jongen hadden zitten) tegengekomen. Ik heb dat gebied van ongeveer vier vierkante kilometer behoorlijk doorkruist, en ik vermoed dat zeker de helft van de broedvogels werd gesignaleerd. Rond het onderzochte gebied lagen nog wel enkele vierkante kilometers waar kemphanen zouden kunnen broeden en waar geen andere arena's waren. Ik kan me daarom erg moeilijk voorstellen dat er rond die twee arena's meer dan een twintigtal hennen hebben gebroed. Dat is heel wat minder dan de vijftig die (naar schatting) op één van de twee arena's werden bevrucht! In het gunstigste geval broeden er dus net zo veel wijfjes als er mannetjes op de arena's zijn. Minstens dertig andere bevruchte wijfjes moeten op de één of andere manier verdwenen zijn. Ook op andere arena's kreeg ik de indruk dat er meer wijfjes bevrucht werden dan dat er in het gebied rond de arena nestelden. Als men dan nog in aanmerking neemt dat de kemphanen in Nederland over het algemeen in de omgeving van een arena broeden

Plattegrond van een arena.

(slechts een zeer kleine minderheid broedt er vele kilometers vandaan), is het waarschijnlijk dat er heel wat bevruchte kemphebben Nederland verlaten en ergens anders gaan broeden.

Bij sommige erg noordelijk broedende ganzesoorten gebeurt het ook dat het wijfje bevrucht en wel (met partner) aankomt in het broedgebied. Het korte arctische seizoen wordt daarbij optimaal benut, want zodra de omstandigheden het toelaten kan het wijfje beginnen met het leggen van de eieren. De kemphebben broedt ook tot erg noordelijk: in

Siberië tot ver boven de poolcirkel ($73^{\circ} 30'$ N). Ook voor de kemphebben kan het dus in een aantal gevallen gunstig zijn wanneer ze onmiddellijk kan beginnen met leggen na aankomst in het broedgebied. Met andere woorden, ze moet zien dat ze op weg naar het broedgebied (op plaatsen waar ze zich zonder veel moeite nog vol kan eten) een mannetje opscharrelt om haar eieren maar vast te bevruchten. Logischerwijs is het voor de mannetjes dan gunstig (in de zin van het krijgen van zoveel mogelijk paringen) om gemiddeld genomen wat zuidelijker te gaan zitten dan de plekken waar de kemphebben uiteindelijk

gaan broeden. Dus onze kemphebben-arena's zouden wel eens van internationale betekenis kunnen zijn. Mede daarom moeten we zuinig zijn op onze kemphebben!

Achteruitgang

Het ziet er voor de Nederlandse kemphebben niet erg rooskleurig uit. Het aantal loopt verschrikkelijk snel terug. Op enkele Groningse arena's viel er tussen 1970 en 1972 jaarlijks ongeveer een kwart van het aantal mannetjes af. Van andere plaatsen komen ook al geen juichende berichten, integendeel, vooral de laatste tien jaar daalt het aantal kemphebben en kemphebben in Nederland met reuzesprongen. De belangrijkste oorzaak is waarschijnlijk de intensivering van de veehouderij, met daarmee samenhangend ruilverkavelingen, een snellere grasgroei, een dichtere grasmat, en een verlaging van het grondwater-nivo. Op enkele plaatsen lijkt de toekomst voor de kemphebben nog redelijk veilig, bijvoorbeeld in de Lauwersmeer. Hoe zich het natuurgebied daarin (als dat tenminste natuurgebied blijft en niet door tanks wordt plat gewalst) gaat ontwikkelen is moeilijk te zeggen. Het lijkt me wel waarschijnlijk dat er een hogere vegetatie komt, naarmate er meer zout uit de bodem verdwijnt. Dat lijkt me niet erg gunstig voor kemphebben, maar misschien door een zeer extensieve beweiding van sommige delen (zoals dat nu al gebeurt), en/of inundatie van de lage stukken gedurende de wintermaanden, kan er daar nog wel gezorgd worden voor een redelijke toekomst. ■

Literatuur:

A.J. Hogan-Warburg (1966) Social behaviour of the Ruff, *Philomachus pugnax* (L.). *Ardea* 54: 109-229
 Johan van Rhijn (1975) Over de spreekwoordelijke 'vechtlust' van kemphebben. *De levende Natuur* 78: 16-23.
 Dr. J.G. van Rhijn is als bioloog werkzaam op het Zoologisch laboratorium van de RU te Groningen.